

Kirkon konservaattorin lausunto KP Kuopion ja Karjalan metropoliitta Arsenin ehdotukseen pyhittäjä Johannes Valamolaisen ja pyhän marttyyri ja tunnustaja Johannes Sonkajanrantalaisen ikonografian säätelystä

Oheinen lausunto on laadittu Suomen ortodoksisen kirkon piispainkokouksen puheenjohtajan, KP arkkipiispa Leon pyynnöstä. Lausuntoa laatiessani olen keskustellut aiheesta useiden arvostettujen suomalaisten, venäläisten ja kreikkalaisten ikonimaalauksen opettajien kanssa. Lausunto on lähetetty kommentoitavaksi sekä ikoniteologian että taidehistorian asiantuntijoille, ja sitä on muokattu heidän ehdotustensa mukaisesti. Aiheen tulenarkuuden vuoksi edellä mainitut kollegat ja asiantuntijat eivät halua esiintyä lausunnossa nimellään.

Ortodoksisen kirkon käytännössä kansa kanonisoi henkilön pyhäksi kunnioituksellaan, ja paikalliskirkko toteaa ja vahvistaa tämän kansan parista liikkeelle lähteneen prosessin. Tästä näkökulmasta Suomen ortodoksisen kirkon käytäntö, jossa pyhäkandidaatit valmistellaan salassa kirkkokansalta, on ongelmallinen. Asetelma, jossa avoin keskustelu aiheesta nähdään valmisteluprosessia haittaavana tekijänä, näyttäytyy kirkon jäsenille vanhakantaisena klerikalismina ja sulkee prosessista ulos varsinaisen kanonisoijan – kirkkokansan.

Tällainen salassa tapahtuva työskentely on aiheuttanut ongelman, jonka äärellä nyt olemme. Kanonisointijuhlissa kannettiin esiin sekä pyhittäjä Johannes Valamolaista että marttyyri ja tunnustaja Johannes Sonkajanrantalaista esittävät pyhäinkuvat, joiden ikonografian on päättänyt ja toteuttanut kanonisaatioimikunnan puheenjohtaja. Kanonisointityöryhmä ei määritellyt loppuraportissaan, miten uusia pyhiä tulisi kuvata. Nyt kyseisten pyhien ikonografian ”jäädymiselle” haetaan piispainkokouksen hyväksyntää – jälleen kanonisaatioimikunnan puheenjohtajan, eli metropoliitta Arsenin toimesta. Tämä on hyvin ongelmallista ja Kirkon synodaaliselle luonteelle vierasta toimintaa.

Kirkkomme tavoite- ja toimintasuunnitelma vuosille 2021-2025 listaa arvoiksemme lähimmäisenrakkauden, *avoimuuden* ja vastuullisuuden. Muun muassa *avoin kuuleminen*, *vaikutusmahdollisuudet* sekä kirkon *elävästä* traditiosta huolehtiminen mainitaan suunnitelman tavoitteissa ja toimenpiteissä, joiden avulla visio saavutetaan.

Suomen ”teologista koulutusta saamattomat ja ikonografista perinnettä rajallisesti tuntevat” (metropoliitta Arsenin aloitteessaan käyttämä ilmaisu) ikonimaalarit sekä kirkkomme jäsenet ovat tyytymättömiä kanonisaatioikoneiden syntyprosessiin. Missä ovat avoin kuuleminen ja vaikutusmahdollisuudet? Puhumattakaan kirkkomme *elävästä* traditiosta?

Metropoliitta Arseni kertoo aloitteessaan kanonisaatioikoneiden esitystavan pohjautuvan ”ortodoksisen kirkon vuosituhantiseen ikonografiseen traditioon”. Tällaista vuosituhantista, yhtenäistä ja katkeamatonta traditiota ei kuitenkaan ole olemassa. Ajatus ikonografisesta traditiosta jonkinlaisena taivaasta tipahtaneena monoliittina on syntynyt varsin myöhään, nimittäin vasta ”perinteisen” ikonimaalauksen revivalismin myötä. Tämä, myös ikonimaalauksen renessanssiksi kutsuttu liikehdintä sai alkunsa Venäjällä vallankumousta edeltävinä vuosina, ja sen syntyyn vaikuttivat suuresti isä Pavel Florenskyn ja ruhtinas Jevgeni Trubetskoin kirjoitukset. Kyseessä on joukko yksittäisten henkilöiden mielipiteitä ja henkilökohtaisiin teologisiin käsityksiin nojaavia sääntöjä, jotka kehittyivät edelleen Ranskaan emigroituneiden venäläisten ikonimaalarien ja teologien parissa 1900-luvun puoliväliin tultaessa. Monet näistä säännöistä ovat jaloja, ikonin aitoa teologista ymmärtämistä tukevia ja ikonin liturgista merkitystä syventäviä, ja ikonimaalari voi niitä halutessaan noudattaa. Mutta on erittäin tärkeä muistaa, että ne eivät ole kanoneja, eivätkä näin ollen ikonimaalaria velvoittavia tai hänen työskentelyään sääteleviä. Tästä kertoo jo sekin, että monissa paikalliskirkkoissa näitä niin sanotun Pariisin koulukunnan sääntöjä ja käytäntöjä ei tunneta ollenkaan. Kanoni vaatii aina synodaalisuutta, yhteen kokoontuneiden paikalliskirkkojen päämiesten yhteistä päätöstä, ”Me ja Pyhä Henki olemme päättäneet...”

Miksi suomalaisessa ikonimaalauksessa on niin vahva jalansija näillä ikonimaalausta säätelevillä säännöillä, joita edelleen virheellisesti kanoneiksi kutsutaan? Se johtuu siitä, että ”perinteinen” ikonimaalaus saapui Suomeen, varsinkin sen ortodoksien keskuuteen, nimenomaan Pariisin koulukunnasta. Erityisesti Leonid Ouspensky välitti oppilailleen nämä historiallisesti vain hieman aiemmin muodostuneet säännöt Kirkon jakamattomana ja muuttumattomana Traditiona, jollaiseksi se hänen oppilailleen ehkä muodostuikin. Heidän välittäessään tätä uutta traditiota omille oppilailleen se viimeistään saavutti ”kanonisen” asemansa. Ouspenskyn ajama, ikonin historian näkökulmasta teennäinen erottelu ikonien ja ei-ikonien välillä on patristisen teologian valossa ongelmallinen. Tämä on nostettu esiin myös modernissa ikoniteologiassa, muun muassa Kari Kotkavaaran ja Evan Freemanin tutkimuksissa.

Mitä pyhissä kanoneissa sitten puhutaan ikonien aiheista ja kuvaustavoista? Niissä mainitaan vain, että ikoneissa kuvataan Kristusta, Jumalanäitiä, enkeleitä ja pyhiä. Ikoneissa ei kirkkoisille ollut olennaista rajallinen kuva-aiheiden kokoelma, vaan se todellisuus, että Kristuksen ja pyhien ihmisten kuvaaminen minkä tahansa kuva-aiheen kautta on Jumalan lihaksitulosta todistamista. Viides-kuudes kirkolliskokous, niin sanottu Trullon synodi (vuosina 691-692), kielsi lihaksi tulleen Jumalan Pojan, Kristuksen kuvaamisen karitsana (82. sääntö). Venäjän kirkossa ikoneita on käsitelty yksityiskohtaisemmin paikallisissa kirkolliskokouksissa. Paikallisuus merkitsee tässä yhteydessä sitä, että niiden päätökset eivät ole yleisortodoksisesti sitovia. Esimerkiksi Stoglav kielsi vuonna 1551 Isä Jumalan esittämisen ikoneissa (siitä huolimatta kirkoissamme on liturgisessa käytössä lukuisia ikoneita Venäjän vallan ajalta, joissa on kuvattuna Isä Jumala), ja vuonna 1722 Pyhä Synodi kielsi pyhän Kristoforoksen esittämisen koirapäisenä. 1670-luvulta on myös säilynyt asetusehdotus, jossa kiellettiin ikonimaalaus henkilöiltä, jotka eivät omistaneet kirkon virallisesti hyväksymiä, painettuja esipiirroksia.

Eri ikonimaalareilla ja heidän kannattamillaan koulukunnilla on hyvin erilaiset näkemykset ikonien sisällöstä ja kuvaustavasta. Sääntökokoelmia on yhtä monta kuin on maalariakin. Useat ulkomaiset, arvostetut ikonimaalauksen opettajat, joiden kanssa keskustelin nyt puheena olevista kanonisaatioikoneista, näkivät niissä ongelmakohtia suhteessa ”perinteiseen” ikonografiaan. Pyhittäjä Johannes Valamolaisen ikoni, jossa hänet esitetään kirjoittamassa, ei eräiden opettajien mielestä ole kompositioltaan ”perinteen” mukainen ikoni. Kyseessä on ennemminkin kleima, elämäkertakonin yksityiskohta. Tätä näkemystä vahvistaa se, että pyhittäjä on uppoutunut työhönsä, eikä katso eli ole yhteydessä rukoilijaan. Toisessa pyhittäjä Johannes Valamolaisen kanonisaatioikonissa hänet on kuvattu frontaalina puolivartalokuvana päähine päässään. ”Perinteisen” venäläisen ikonografian mukaan kaikki papputeen vihityt munkit, myös suureen skeemaan vihityt, esitetään paljain päin. Pyhän marttyyri ja tunnustaja Johannes Sonkajanrantalaisen ikonografian taas nähtiin korostavan liikaa aikaa. Ikoneissa pyhät esitetään Jumalan valtakunnan kirkkauden saavuttaneina, ajan ja paikan tuolla puolen. Näin ollen pyhän kuvaaminen moderniin pukuun kaikkine somisteineen oli joidenkin kollegoiden mielestä liikaa. Vaatetuksessa saa olla viitteitä aikakaudesta, jolla pyhä on elänyt, mutta liian yksityiskohtaisen esityksen nähtiin etäännyttävän kuvatun henkilön ajattomasta pyhydestä.

Edellä esitetyistä huomioista voimme havaita, että näkemyksiä ”perinteisestä” ikonografiasta

on useita. Ne ovat *teologumena*, eli ne mukailevat kirkon opetusta ja näkemystä, mutta eivät *de facto* ole Kirkon yhteistä ja luovuttamatonta Traditiota.

”Perinteestä poikkeavia kuvauksia ei tule siunata ikoneiksi eikä asettaa kirkkoihin esille levittämään väärää tulkintaa.” (Lainaus metropoliitta Arsenin aloitteesta.) Aatteellisesti tällainen suhtautuminen pyhien Johanneksien ikonografiaan ei eroa ”perinteisen” ikonimaalauksen revivalismin myötä Suomeenkin rantautuneesta tavasta nimittää akateemista ikonimaalausta ”rappiokaudeksi” ja vaatia akateemisten ikonien poistamista pyhäköistä ja niiden korvaamista ”perinteisillä” ikoneilla. Ikonin siunaaminen ei myöskään perinteen valossa ole ollut ikonin hyväksymisen prosessi, vaikka Suomessa asia usein näin esitetäänkin. Itse asiassa Nikean II:n kirkolliskokouksen isien mukaan ikoneja ei tarvitsisi lainkaan siunata, mikä onkin yleinen käytäntö esimerkiksi Kreikan kirkossa.

Pyhittäjä Teodoros Studionlaisen puheissa ikonoklasteja vastaan häneltä kysytään, miten tulisi suhtautua ikoniin, joka on maalattu huonosti. Teodoros vastaa ikonin lopullisen kriteerin olevan, että katsoja tunnistaa, kuka pyhä on kyseessä. Vastaus osoittaa, miten laajan kuvaamistapojen ja -variaatioiden vapauden kirkkoisät antavat ikonimaalareille.

Metropoliitta Arsenin esittämät näkemykset pyhien Johannesten ikonografiasta ovat siis *teologumena*, koska niille ei ole löydettävissä kanonisia perusteita.

Kanonisaatioikoni ei ole ikonografisen kehitysprosessin lakipiste eikä täyttymys. Tällaista näkemystä eivät tunnistanee venäläiset kollegani, eikä oman patriarkaattimme kanonisaatiokäytäntö edes tunne kanonisaatioikonina. Se on prosessin juuri, josta versoo monioksainen ja tuore lehvästö uusine Pyhän Hengen synnyttämine tulkintoineen ja kuvaustapoineen. ”*Tuuli puhaltaa missä tahtoo. Sinä kuulet sen huminan, mutta et tiedä, mistä se tulee ja minne se menee.*” (Joh. 3:8) Ikonimaalaus on elävää perinnettä. Ajassa syntyy uutta, Pyhän Hengen inspiroimaa ilmaisua. Syntyy uusia aiheita ja löydetään uudelleen vanhoja kuvaustapoja. Näistä parhaat jäävät elämään Kirkon Traditiossa, joka Vladimir Losskin mukaan on Pyhän Hengen elämää Kirkossa.

Kunnioittaen,

Antti Narmala

Suomen ortodoksisen kirkon konservaattori

Ikonimaalauksen opettaja, Valamon opisto